

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE LITERE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE STUDII LINGVISTICE ȘI LITERARE

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

CEASORNICUL DOMNILOR DE NICOLAE COSTIN.
CONTRIBUȚII FILOLOGICE, LEXICO-SEMANTICE ȘI
ONOMASTICE

Coordonator științific:

Prof. univ. dr. habil. Adrian Chircu-Buftea

Doctorand: Andrei Iulian Din

CLUJ-NAPOCA

2023

CUPRINS

ARGUMENT	1
PARTEA I. ANTONIO DE GUEVARA: ÎNTRE RENAAȘTERE ȘI UMANISM	8
I.1 UMANISMUL	8
I.2 SPANIA SECOLELOR AL XV-LEA ȘI AL XVI-LEA	14
I.3 ANTONIO DE GUEVARA. PERIPLU BIOGRAFIC	21
I.4 PRODUCȚIA LITERARĂ A LUI ANTONIO DE GUEVARA.....	28
I.5 IDEOLOGIA OPEREI <i>RELOX DE PRÍNCIPES</i>	38
I.6 <i>VOROAVA ȚĂRANULUI DE LA DUNĂRE</i>	41
I.7 CIRCULAȚIA OPEREI ÎN EUROPA	45
I.8 CONCLUZIILE PĂRȚII I.....	47
PARTEA A II-A. NICOLAE COSTIN ȘI EPOCA SA	50
II.1 ȚĂRILE ROMÂNE ÎN CONTEXTUL ISTORIC EUROPEAN AL SECOLULUI AL XVII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA	50
II.2 COSTINEȘTII LA CUMPĂNA DINTRE SECOLUL AL XVII-LEA ȘI AL XVIII- LEA	57
II.2.1 MIRON COSTIN ȘI FAMILIA SA.....	57
II.2.2 NICOLAE COSTIN – DATE BIOGRAFICE ȘI PRODUCȚIE LITERARĂ	58
II.3 LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ ÎN SECOLELE AL XVII-LEA ȘI AL XVIII-LEA	62
II.3.1 DEFINIȚIE.....	62
II.3.2 DATARE, ORIGINE	63
II.3.3 UNIFICARE.....	64
II.4 TĂLMĂCIREA UNEI OPERE DE ANVERGURĂ: <i>CEASORNICUL DOMNILOR</i>	71
II.4.1 POZIȚIA CRITICII LITERARE FAȚĂ DE NICOLAE COSTIN	71
II.4.2 NICOLAE COSTIN ȘI <i>CEASORNICUL DOMNILOR</i>	73
II.5 CONCLUZIILE PĂRȚII A II-A.....	76
PARTEA A III-A. ELEMENTUL NEOLOGIC LATINESC SAVANT DIN <i>CEASORNICUL DOMNILOR</i> . O TRADUCERE INEDITĂ.....	79
III.1 ABORDAREA TĂLMĂCIRII. CHESTIUNI PRELIMINARE	79
III.2 VALABILITATEA ACTULUI TRADUCTOLOGIC ÎNTREPRINS DE NICOLAE COSTIN	84

III.3 OBSERVAȚII DE ORDIN FILOLOGIC.....	87
III.3.1 INVENTARUL MANUSCRISELOR.....	87
III.3.2 DIFICULTĂȚI LEXICO-SEMANTICE.....	90
III.3.3 NECONCORDANȚE ÎN TRADUCERE.....	92
III.3.4 GLOSE.....	100
III.3.5 OMISIUNI, SIMPLIFICĂRI, MODIFICĂRI STILISTICE	113
III.3.6 REFORMULĂRI.....	117
III.3.7 TRADUCERE FIDELĂ	122
III.3.8 TRADUCERE SELECTIVĂ.....	135
III.4 REFERINȚE CULTURALE	142
III.4.1 PERSONALITĂȚI DIN ANTICHITATE.....	142
III.4.2 REFERINȚE MITOLOGICE	144
III.4.3 ETNONIME.....	144
III.4.4 TOPONIME, HIDRONIME ȘI ORONIME (REALE SAU FICTIVE).....	145
III.4.5 APOFTEGME DIN <i>CEASORNIC</i>	147
III.5 PARTICULARITĂȚI LINGVISTICE	150
III.5.1 OBSERVAȚII DE ORDIN FONETIC ȘI GRAMATICAL. TRĂSĂTURI FUNDAMENTALE ALE TEXTULUI.....	150
III.5.2 STUDIU LEXICAL.....	169
III.5.2.1 NEOLOGISME ÎMPRUMUTATE DIN LATINA SAVANTĂ.....	169
III.5.2.2 PREFIXAREA ȘI SUFIXAREA.....	173
III.5.2.2.1 PREFIXE	177
III.5.2.2.2 SUFIXE.....	180
III.5.2.3 DERIVARE REGRESIVĂ, TERMENI COMPUȘI, CALCURI SEMANTICE, LOCUȚIUNI, PERIFRAZE, CONVERSIUNE, SEMANTISM SPECIAL	189
III.6 CONCLUZIILE PĂRȚII A III-A.....	194
 CONCLUZII GENERALE	196
 BIBLIOGRAFIE.....	201
 ANEXE	217

Cuvinte-cheie: Antonio de Guevara, Nicolae Costin, *Ceasornicul domnilor*, Umanism, literatură parenetică, literatură laică, limba română literară a secolului al XVIII-lea, traductologie, lexicologie, onomastică, semantică.

REZUMAT

Lucrarea de față este un periplu în trecut, o călătorie filologică și lingvistică prin care se urmărește parcursul existenței unei opere literare și al importanței sale pentru cultura română. Abordarea pretinde, pe de o parte, să surprindă legătura dintre conținutul ideologic al operei, relevanța acesteia la momentul apariției sale și, pe de altă parte, să studieze complexitatea limbii literare cu care se construiește lumea ideilor care împodobesc corpul textual.

Vehicul al reminiscenței unei epoci trecute și al unei limbi române literare într-un moment de tranziție, *Ceasornicul domnilor* este obiectul de studiu al cercetării noastre.

Opera își are sorgintea în Spania „Secolului de Aur” și ajunge pe meleagurile românești grație travaliului întreprins de către Nicolae Costin, constând în tălmăcirea și adaptarea unei opere culte care, după o traiectorie fabuloasă în Spania și Europa, își face apariția în spațiul nostru geografic la începutul veacului al XVIII-lea. Cărturarul român, poate trecut cu vederea de către criteriile mai mult sau mai puțin obiective ale canonului literar, reușește, nu fără a fi întâmpinat dificultăți de ordin conceptual și traductologic, să ducă la bun sfârșit un proiect de anvergură asupra căruia ne aplecăm, în zilele noastre, cu reverența cuvenită, ținând cont de condițiile istorice în care a apărut această traducere laică.

Țelul nostru este de a urmări circulația operei, de la originea sa, în contextul cultural și ideologic al Spaniei secolului al XVI-lea, până la apariția tâlcuirii sale în limba română, în Moldova secolului al XVIII-lea.

Prin urmare, direcțiile cercetării vizează trei aspecte, fiecare tratat separat, dar care se construiesc și învederează, osmotic, în jurul unei singure axe tematice, care justifică titlul lucrării: 1) Antonio de Guevara și *Relox de principes*, 2) Nicolae Costin și tălmăcirea *Ceasornicului* și 3) studiu lingvistic, în special în sfera lexico-semantică și a onomasticii greco-latine.

Astfel, în procesul elaborării, s-a impus ca prim pas o exegeză a textului-sursă și, de asemenea, studierea biografiei autorului, Fray Antonio de Guevara, căci, altminteri, abordarea strict lexico-semantică și onomastică a textului-țintă nu ar fi oferit suficiente date relevante pentru a-l înțelege corespunzător. Prin urmare, analiza contextului istoric ne arată în ce măsură Fray Antonio a fost un „om al vremii sale” și, în egală măsură, dacă conținutul operei răspunde unor realități sociale, culturale, ideologice sau de altă natură, care, prin importanța lor primordială, puteau fi extrapolate altor realități, în speță cea românească din secolul al XVIII-lea.

Nefiind un autor cu educație formală, universitară, ci mai degrabă „vulgară”, a fost admonestat de către diverse autorități intelectuale cu privire la „scăpările” creației sale literare. Însă, cu toate acestea, „pseudoumanistul” Guevara a știut să surprindă, cu iscusință, în textele sale, curiozitatea intelectuală a cititorilor contemporani, cu un conținut sincretic, care îmbina, într-un joc ficțional, lumea Antichității cu realitatea de zi cu zi. Nu lipsesc din operă îndemnuri spre căutarea înțelepciunii, moralității, spre pace (în detrimentul războiului), alături de critici dure la adresa oricărei forme de asuprire sau nedreptate, spre bunele practici ale conducerii unei republici, spre bunele metode în vederea educării copiilor ș.a.m.d. Opera care rezultă, în spiritul *specula principum*, s-a dovedit a fi relevantă pentru cititorii epocii, căci Guevara a ajuns în rândul celor mai citați autori, la nivel național, dar și european, în perioada cuprinsă între secolul al XVI-lea și al XVII-lea. A fost un autor prolific, însă ne-am limitat, din producția sa literară, la o singură operă, *Relox de principes*, pentru a rămâne în cadrul obiectului analizei noastre.

Fray Antonio de Guevara a fost, din punctul nostru de vedere, pe nedrept uitat de către critica literară spaniolă, fiind un umanist prolific și influent nu doar în epoca sa, ci și din perspectiva posterității. Episcopul de Mondoñedo a contribuit, prin creația sa literară, inclusiv la dezvoltarea eufuismului și se regăsesc urme ale influenței acesteia la autori precum Cervantes sau La Fontaine. Concepția pe care o avea asupra lumii și a felului în care trebuia să se desfășoare viața omului în societate au fost conturate, în esență, de sincretismul rezultat dintre moralitatea creștină și substratul înțelepciunii lumii clasice; în consecință, sorgintea viziunii sale se află în scrierile unor autori precum Aristotel, Cicero, Isidor din Sevilla, Platon, Plinius, Plutarh, Seneca sau Sf. Augustin, printre mulți alții.

Consfințirea acestei opere ca fiind de o importanță capitală s-a produs și prin traducerea sa în limba latină, munca aparținându-i cărturarului german Johannes Wankelius. Străbătând meleagurile europene, opera ajunge, ulterior, și în Polonia. În această țară, care la momentul

respectiv trăia o efuziune culturală, se formează un tânăr boier moldovean cu aspirații intelectuale: este vorba despre Nicolae Costin. Acesta, înțelegând importanța, dar mai cu seamă mesajul operei, decide să o tălmăcească pentru vorbitorii de română, înfăptuindu-se, astfel, un transfer de la o lume conceptuală la alta.

Astfel, ne-am aplecat asupra pertinentei tălmăcirii din punct de vedere traductologic, unde am insistat asupra conceptului de fidelitate în actul traductiv. Înțelegem ca element de primă importanță respectul față de textul original și păstrarea literei și spiritului acestuia. Însă, pentru un bun transfer conceptual și pentru o înțelegere adecvată a operei în mod corespunzător, raportat la contextul istoric în cauză, subiectivismul traducătorului în vederea adaptării este o realitate de care trebuie să ținem cont, căci aici se află și contribuția genuină, profund umană, a oricărui act artistic. Efortul, silința și dibăcia tălmăciului au fost dublate și de asumarea unei atitudini literare, căci, în cazul lui Nicolae Costin, în praxisul său, observăm o atenție sporită față de felul în care scrie, ținând cont de publicul căruia i se adresează. Îl considerăm un făuritor de limbă literară și o personalitate de vază a culturii românești, căci travaliul său a fost, este și va rămâne un act de creație literară care legitimează și păstrează, prin limbă, o identitate.

Ceasornicul domnilor este, în esență, un îndreptar sau un tratat menit să ofere îndrumare pentru o bună cârmuire a republicii și, de asemenea, pentru o bună guvernare de sine. Opera conține învățături preluate de la înaintași aleși, care îi oferă cititorului posibilitatea de a duce o viață mai bună. Istorisirile, aforismele și pildele menite să îndeplinească acest scop pun în valoare figura centrală a operei, împăratul filozof Marcus Aurelius, care este prezentat drept model de urmat în diversele îndeletniciri ale vieții de zi cu zi. Ținând cont de momentul istoric în care s-a tălmăcit opera, considerăm extrem de importantă sublinierea faptului că Nicolae Costin aderă la concepția monarhului model, înțelept, luminat, care să-și îndrepte privirea și spre nevoile maselor.

Întrebarea care survine este: de ce a considerat-o importantă Nicolae Costin sau, în fine, atât de importantă, încât merita efortul tâlcuirii? S-au înaintat următoarele ipoteze pentru a explica traducerea acestei opere în limba română, printre care amintim: 1. opera susținea și justifica o viziune asupra guvernării, aplicabilă contextului politic al Țărilor Române, în epoca respectivă; 2. îndemnul conform căruia domnul trebuia să se înconjoare de înțelepți scotea în evidență importanța sfetnicilor și limitarea puterii conducătorului; 3. îndemnul la pace și mesajul împotriva războiului nedrept și a oricărei forme de opresiune își aflau pertinente, ținând

cont de raportul dintre Țările Române și marile puteri cu politici expansioniste, ca, de pildă, cazul Imperiului Otoman; 4. faptul că tâlcuirea unei opere de asemenea anvergură avea să fie relevantă pentru posteritate; 5. *Ceasornicul* era un bun îndreptar al bunei guvernări de sine, un „ghid comportamental” pentru viața de zi cu zi, îndemnând cititorul spre virtute și înțelepciune.

Cu privire la contextul istoric în care își face apariția această traducere, amintim faptul că, la cumpăna dintre secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, Țările Române se află implicate, direct sau indirect, în disputele militare purtate de către marile puteri ale vremii. Imperiul Otoman își atinge apogeul influenței în această perioadă, exercitându-și influența și asupra împrejurimii Arcului Carpatic. Printre diversele tensiuni de ordin social, politic și economic, apar și noi concepții sau preocupări legate de cărmuire și de puterea autorității statale, care va sfârși prin a se consolida în favoare domnitorului.

Costineștii trăiesc aceste vremuri, în care se produc felurite schimbări. Deși în istoriografia noastră este mai cunoscut Miron Costin, cazul de prim interes, în această lucrare, este cel al lui Nicolae Costin. Acesta, datorită poziției sociale dobândite de familia sa, a avut prilejul de a se forma în medii intelectuale selecte, dobândind o cultură pe care o va face vizibilă în scrierile sale. Alături de munca dregătorească, preocupările sale au ținut scrisul. Acest ultim interes s-a materializat într-o serie de monumente literare printre care se numără *Ceasornicul*, o tălmăcire de anvergură în contextul românesc de început de secol XVIII și de prim interes pentru studiul limbii române literare.

În acest sens, ținând cont de contextul istoric, social, cultural și economic al vremii, apariția unei traduceri laice precum *Ceasornicul* nu a fost întâmplătoare. Bunăoară, în epoca asupra căreia ne aplecăm, printre boierii moldoveni, multe dintre ideile pe care le conținea opera erau teme de actualitate. Astfel, deși nu explicit, aflăm în letopisețele alcătuite de Grigore Ureche sau Miron Costin preocupări privind guvernarea, căci sunt postulate concepții politice cu privire la rolul boierimii în raport cu puterea domnească.

Pe de altă parte, cercetarea urmărește și o lectură „lingvistică” a operei, pentru a vedea în ce măsură este relevantă și pentru evoluția limbii noastre literare.

Traducerea lui Nicolae Costin se află la cumpănă dintre limba veche și cea care integrează noile paradigme moderne, elementele regionale sau cele specifice limbii vechi fiind concurate de cele care aparțin limbii literare moderne și care, desigur, s-au consolidat spre finele secolului al XVIII-lea și pe parcursul veacului al XIX-lea. Ceea ce trebuie subliniat este

că Nicolae Costin integrează de timpuriu aceste noi paradigme, distanțându-se, fără echivoc, de particularitățile regionale pe care le putem întâlni, bunăoară, în textul lui Ion Neculce.

Atât în sintaxă și lexic, cât și în materie de fonetică și morfologie, *Ceasornicul* surprinde o perioadă de tranziție care face joncțiunea între două stadii ale limbii, cea veche și cea care se îndreaptă spre „modernizare”. În acest sens, însuși spiritul textului-sursă, prin natura sa, impunea o adaptare stilistică, care a fost dusă la bun sfârșit de către Nicolae Costin în mod remarcabil.

Referințele culturale inventariate constituie un aspect care, după părerea noastră, nu trebuie neglijat, căci aflăm numeroase etnonime, toponime, hidronime, oronime și antroponime, în marea majoritate a cazurilor adaptate sistemului limbii române, care sunt relevante pentru orizontul cultural al cititorului secolului al XVIII-lea, și nu numai.

În ceea ce privește sintaxa, s-a observat o importantă înrâurire a topicii latinești asupra enunțului românesc, ceea ce oferă textului un caracter savant; însă, pe alocuri, enunțul pare artificial și greu de înțeles, în special pentru cititorul zilelor noastre.

Fonetica și morfologia prezintă multe alternanțe, după cum rezultă din numeroasele ocurențe întâlnite în text. Totuși, trăsăturile regionale sau arhaice nu sunt predominante, ci se integrează în text în paralel cu paradigme care urmau să devină, ulterior, normă, rezultatul fiind o osmoză reușită care reflectă starea limbii române literare, în sfera foneticii și a morfologiei, la începutul secolului al XVIII-lea.

Cât despre lexic, remarcăm prezența unui număr semnificativ de calcuri, neologisme și o productivitate sporită a sufixării. Prefixarea, la rândul său, nu este de neglijat, căci i-a permis cronicarului să plăsmuiască termeni echivalenți pentru concepte inexistente și neatestate în limba română. Nefiind *Ceasornicul domnilor* o lucrare de specialitate dintr-un domeniu antropologic restrâns, nu am putut observa inovații în sfera terminologiei specializate, ci mai degrabă în vocabularul de uz general, în cazul unor ocurențe precum *cozmografie*, *dictatură*, *eglogă*, *finix*, *foarfece/foarfeci*, *furtună*, *panthera*, *pithagoric*, *profilactică*, *ritorie*, *tribun* sau *triumf*. Din acest punct de vedere, credem că studiul nostru poate fi o contribuție utilă și valoroasă pentru diferite dicționare și studii de specialitate, precum DLR, DELR sau MDA, în vederea completării datelor deja existente.

Nicolae Costin a fost, fără îndoială, un deschizător de drumuri către valul de traduceri care urma să apară, în special după a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și pe parcursul secolului al XIX-lea, făcând parte din curentul de înnoire culturală și lingvistică la care au participat și Miron Costin sau Dimitrie Cantemir. Literatura, limba și, în fine, cultura noastră,

îi datorează mult acestui uitat învățat moldovean. A fost un erudit de talie înaltă, un savant care, prin traducerea *Ceasornicului*, a știut să îmbine eticul și esteticul, sapiența și narațiunea, forma și fondul, în așa fel încât să îmbogățească literatura noastră printr-o mărturie unică. Nu a urmat „tendința estetică” europeană în materie de traducere, ci a intervenit în text doar pentru a înfăptui un bun transfer între două lumi conceptuale, fiind, până la capăt, fidel față de textul-sursă. Un fapt remarcabil este că, prin strădania lui Nicolae Costin, cel care grăiește în *Ceasornic* este Guevara, în ciuda tuturor elementelor care îi despart pe cei doi corifei literari.

În vederea îndeplinirii obiectivului de a scoate în relief importanța operii *Ceasornicul domnilor*, cercetarea a fost structurată în mai multe părți:

Astfel, în *Partea I*, ne-am ocupat de Antonio de Guevara, un umanist spaniol prolific care, în cultura română, a fost, după părerea noastră, prea puțin studiat, deși s-a numărat printre cei mai citați autori din Europa în epoca sa și în secolul următor. Pentru a-l înțelege pe Antonio de Guevara în epoca sa, am considerat necesar un excurs sumar al Umanismului, în *Secțiunea I*, pentru a ne putea pronunța asupra apartenenței autorului la acest curent intelectual, căci, în acest sens, există multe opinii divergente. De asemenea, în *Secțiunea II*, am schițat trăsăturile istorice, sociale și culturale ale Spaniei secolelor al XV-lea și al XVI-lea, cu scopul de a vedea în ce măsură Antonio de Guevara a fost un „om al vremii sale”. *Secțiunile III și IV* vin în completarea celui precedent. *Secțiunea III* este o sinteză a periplului biografic al autorului, care, din punctul nostru de vedere, este deosebit de important, pentru a observa în ce măsură se reflectă, în creația sa literară, viziunea pe care o avea asupra lumii, determinată mai mult sau mai puțin de experiențele sale vitale. *Secțiunea IV* vizează producția literară a spaniolului, dar, mai cu seamă, analiza și elaborarea operei sale de căpătâi, *Relox de principes*. *Secțiunea V* are în vedere viziunea politică și socială pe care o propune Antonio de Guevara în tratatul său didactico-ficțional. Însemnat este faptul că această viziune, care pretinde stabilitatea politică prin întărirea puterii autorității regale, în urma unui „transfer conceptual”, va fi pusă la dispoziția cititorilor români de către Nicolae Costin la început de secol XVIII, ceea ce vom căuta să analizăm ulterior. *Secțiunea VI* tratează probabil cel mai enigmatic și sensibil episod al operei, *Voroava Țăranului de la Dunăre*, un adevărat strigăt de libertate, un postulat împotriva cuceririi, asupririi și nedreptății, rostit de către personajul Milian, care rămâne extrapolabil și grăitor indiferent de limba sau epoca în care s-ar manifesta. Urmează *Secțiunea VII*, care prezintă, sumar, circulația operei de care ne ocupăm în Europa. De la momentul apariției sale și până spre anul 1700, un număr însemnat de ediții, în engleză, franceză, maghiară, neerlandeză sau poloneză, atestă faptul că Antonio Guevara a fost unul dintre cei

mai citați autori europeni ai veacurilor al XVI-lea și al XVII-lea. Un moment important în călătoria operei în spațiul european este anul 1601, când apare prima ediție în limba latină și se consfințește ca operă aparținătoare literaturii culte.

În sfârșit, aceste secțiuni sunt completate de către *Concluziile Părții I*, care evidențiază importanța pe care o are Antonio de Guevara și producția sa literară în istoria literaturii europene.

Partea a II-a continuă demersul nostru, avându-l în prim-plan pe Nicolae Costin, contextul său istoric și producția sa literară. În spiritul cercetării efectuate în *Partea I* asupra lui Antonio de Guevara, se impunea o înțelegere a vieții și a epocii acestui învățat moldovean, pentru a aprecia corespunzător apariția *Ceasornicului*. Astfel, *Secțiunea I* tratează contextul istoric, politic și social al Țărilor Române în cadrul celui european al secolului al XVII-lea și la începutul celui următor. În acest sens, s-a impus un studiu biografic al Costineștilor, în special Miron Costin și Nicolae Costin, pentru a înțelege factorii care au condus sau care l-au determinat pe Nicolae Costin, în urma unei formări intelectuale în spirit occidental, să considere oportună, dacă nu necesară, tălmăcirea unei opere laice precum *Ceasornicul* în spațiul nostru românesc. Aceste aspecte au fost tratate în *Secțiunea II*. Drept continuare și ca punct de sprijin pentru ceea ce va urma, *Secțiunea III* propune o prezentare a problemei limbii române literare, cum poate fi definită, cum și când poate fi datată și, în sfârșit, când putem vorbi despre o limbă română literară unitară. Relevanța acestui capitol se explică prin faptul că, pentru a putea stabili dacă materialul lingvistic din *Ceasornicul domnilor* este relevant și dacă surprinde paradigmele limbii secolului al XVIII-lea, secol în care se înfăptuiește o primă „unificare” a limbii noastre literare, este imperativ de schițat, în prealabil, chestiunea limbii române literare. În acest sens, vom prezenta și vom subscrie interpretării lui Ion Gheție și a lui Gheorghe Chivu cu privire la acest subiect. *Secțiunea IV* studiază poziția criticii față de cronicarul moldovean Nicolae Costin și producția sa literară; de asemenea, se vor prezenta împrejurările care au determinat ca Nicolae Costin să tălmăcească opera asupra căreia ne aplecăm, alături de elucidarea eventualelor probleme de paternitate. În plus, vom pune în discuție studiile efectuate anterior în vederea completării acestora cu abordarea cercetării noastre.

La finele acestei secțiuni, se regăsesc *Concluziile Părții a II-a*, unde subliniem relevanța înțelegerii contextului istoric și cultural în care s-a format Nicolae Costin, la răscrucea dintre secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Reliefăm, de asemenea, prin faptul că săvârșește

traducerea *Ceasornicului*, importanța cărturarului moldovean din prisma contribuției sale la cultura românească și la evoluția limbii române literare.

Dacă primele două *Părți* se doresc a fi o contribuție filologică la cunoașterea operei, *Partea a III-a* a lucrării propune o contribuție lingvistică, în special din punct de vedere lexico-semantic.

În *Secțiunile I și II*, am abordat aspecte preliminare care vizează studiul traductologic, am cercetat ce motive l-ar fi determinat pe Nicolae Costin să tâlcuiască *Ceasornicul* și am propus, pentru interpretarea actului traductiv, conceptul de „fidelitate”, însă cu anumite nuanțe. În *Secțiunea III*, se prezintă observații cu privire la textul tradus de eruditul moldovean. Comentariile vizează dificultățile lexico-semantice întâmpinate în vederea adaptării terminologice (de pildă, în cazuri precum *ensor*, *dictator*, *dux*, *iudex*, *iustitia*, *nobilis*, *patronus*, *respublica*, *senator*, *tribunus*), eventualele neconcordanțe în traducere, diverse glose și reformulări, în ce măsură s-a tradus selectiv și, în fine, dacă între textul-țintă și textul-sursă a existat și există un raport de fidelitate, din prisma traducerii corespunzătoare. Extrem de importante sunt referințele culturale din *Ceasornic*, pe care le-am inventariat în *Secțiunea IV*. Printre acestea, se numără personalități, eroi, etnonime, toponime, hidronime și oronime din Antichitate, pe care Nicolae Costin, în majoritatea cazurilor, le-a adaptat sistemului lingvistic românesc. Am excerptat, de asemenea, diverse apoftegme, pentru a reliefa faptul că un număr însemnat de cugetări din operă își găsesc răsunet dincolo de veacul al XVIII-lea. *Secțiunea V* este cea care tratează analiza lingvistică a tălmăcirii. S-au prezentat aspectele sintactice și trăsăturile fundamentale ale textului, care, deși netratate în profunzime, deoarece s-ar fi depășit cadrul obiectului cercetării, au fost necesare în vederea înțelegerii problemelor legate de aspectele creativității lexicale. Această categorie, de o primă importanță în lucrarea de față, cuprinde neologismele latino-romanice aflate în text, întrebuințarea prefixării și a sufixării și, de asemenea, chestiuni legate de derivarea regresivă, calcuri semantice, alături de alte aspecte conexe.

Concluziile Părții a III-a subliniază caracterul inedit al tălmăcirii operei *Ceasornicul domnilor*. Textul este o mărturie a fazei de tranziție prin care trecea limba noastră literară la început de secol XVIII. Limba *Ceasornicului* prezintă un sincretism între elementul savant și cel popular. Integrează noi paradigme lingvistice (care se vor consolida pe parcursul veacului) și se distanțează, parțial, de trăsăturile specifice graiului moldovenesc. Astfel, cu privire la trăsăturile fundamentale, acestea prezintă atât aspecte lingvistice „vechi”, cât și „noi”, dovadă fiind diversele ocurențe alternante din text. Pe de altă parte, specificul savant este manifestat

în sintaxă, prin influența topicii latinești, prin diversele referințe culturale din lumea Antichității, prin întrebuițarea sporită a calchierii și a unui număr însemnat de neologisme, de proveniență latină, din sfera vocabularului de uz general.

Cercetarea noastră se încheie cu *Concluzii generale*, care relevă ceea ce este mai puțin cunoscut: periplul cultural și contribuția unică a unei traduceri laice inedite la dezvoltarea culturii și limbii noastre literare.

Dorim ca această modestă cercetare, semnată de noi, să scoată în evidență importanța operei *Ceasornicul domnilor* și, de asemenea, să fie un prilej pentru alți oameni de știință de a completa și de a îmbunătăți cele prezentate în lucrarea de față.

BIBLIOGRAFIE

1. SURSE

1.1 EDIȚII CRITICE

1. CCD = DE GUEVARA, Antonio, *Ceasornicul Domnilor*, traducere din limba latină de Nicolae Costin, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1976.
2. GRP = DE GUEVARA, Antonio, *Relox de Príncipes*, estudio y edición de Emilio Blanco, Madrid, ABL Editor, 1994.

1.2 MANUSCRISE, TIPĂRITURI

1. BG/16923, Biblioteca General Histórica, Salamanca: *Horologium Principum Sive de vita M. Aurelii Imp.*, Johannis Wanckelii, Editio Quinta, Sumtibus Grosianis Bibliopol, Lips, MDCXXIV (1624).
2. BG/16988, Biblioteca General Histórica, Salamanca: *Libro Áureo del Gran Emperador Marco Aurelio con el Relox de Príncipes*, Antonio de Guevara, Madrid, por Carlos Sánchez, y a su costa, MDCL (1650).
3. BG/31831, Biblioteca General Histórica, Salamanca: *Marco Aurelio con el Relox de Príncipes*, Antonio de Guevara, Sevilla, Juan Cromberger, 1531(?).
4. BG/22714, Biblioteca General Histórica, Salamanca: *Horologium Principum Sive de vita M. Aurelii Imp.*, Johannis Wanckelii, Editio Quinta, Sumtibus Grosianis Bibliopol, Lips, MDCXXIV (1624).
5. BG/20820, Biblioteca General Histórica, Salamanca: *Libro Áureo del gran emperador Marco Aurelio, con el Relox de Príncipes*, Antonio de Guevara, Madrid, Juan de San Vicente, 1675.
6. CV? (fost 67293), Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca: DE GUEVARA, Antonio, *Horoligium Principum, Sive de vita M. Aurelii, Imp. Libri III* [...], editio sexta, opera et studio Johannis Wanckelii, Lipsiae, 1632.
7. Ms. VI-29 (fost 295), Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”, Iași: *Ceasornicul Domnilor*, copie din 1731 a grămaticului Ioan Pavel.

8. WHP = DE GUEVARA, Antonio, *Horologium Principum, Sive de vita M. Aurelii, Imp. Libri III* [...], editio quarta, opera et studio Johannis Wanckelii, Lipsiae, 1615, ediție în format electronic, accesibilă la <<https://mdz-nbn-resolving.de/details:bsb10328574>>, consultată în 12.12.2018.

2. REFERINȚE CRITICE

1. *** *Călători străini despre Țările Române*, (vol. I-X), vol. VIII, volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu – Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
2. *** *Marii cronicari ai Moldovei: Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin, Ion Neculce*, ediție, studiu introductiv, glosare, repere istorico-literare de Gabriel Ștrempel, București, Editura Academiei Române – Univers Enciclopedic, 2003.
3. ALBORG, Juan-Luis, *Historia de la literatura española*, vol. I-V, Madrid, Editorial Gredos, 1992.
4. ANDREI, Diana, ARJOCA-EREMIA, Eugenia, BALAZS, Ilona, LUNGU-BADEA, Georgiana, *Repertoriul traducerilor românești din limbile franceză, italiană, spaniolă (secolele al XVIII-lea și al XIX-lea). Studii de istoria traducerii*, vol. I-II, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2004.
5. ANGHELESCU, Mircea, „Nicolae Costin”, în *Luceafărul*, nr. 18, 1 mai 1991, p. 4.
6. ARTOLA, Miguel (dir.), *Historia de España*, vol. 3. *El Antiguo Régimen: Los Reyes Católicos y los Austrias*, Madrid, Alianza Editorial, 1988.
7. BAHNER, Werner, *Forme, idei, evoluții în literaturile popoarelor romanice*, traducere de Yvette Davidescu, București, Editura Univers, 1982.
8. BARBORICĂ, Elena, ONU, Liviu, TEODORESCU, Mirela, *Introducere în filologia română: orientări în tehnica cercetării științifice a limbii române*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1972.
9. BĂRBULESCU, Ilie, *Individualitatea limbii române și elementele sale vechi*, București, Editura Casei Școalelor, 1929.
10. BÂRLEA, Petre Gheorghe, *Rolul traducerilor din latină în evoluția limbii române literare*, București, Editura Academiei Române, 2005.

11. BÂRLEA, Petre-Gheorghe, *Traduceri și traducători. Pagini din istoria culturii române*, ediție îngrijită de Sorin Guia, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016.
12. BATAILLON, Marcel, *Erasme et l'Espagne: recherches sur l'histoire spirituelle du XVIe siècle*, préface de Jean-Claude Margolin, Genève, Librairie Droz S.A., 1998.
13. BD = GHEȚIE, Ion, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei Române, 1975.
14. BENNASSAR, Bartolomé, *Histoire des Espagnols: VIe – XVIIe siècle*, vol. I, Paris, Armand Colin Éditeur, 1985.
15. BENNASSAR, Bartolomé, *L'Homme espagnol*, Bruxelles, Éditions Complexe, 2003.
16. BENNASSAR, Bartolomé, VINCENT, Bernard, *Le temps de l'Espagne: XVe-XVIIe siècles*, Paris, Éditions Hachette Littératures, 2001.
17. BERMAN, Antoine, *Pour une critique des traductions: John Donne*, Paris, Éditions Gallimard, 1995.
18. BLAGA, Lucian, *Trilogia valorilor: Știință și creație, Gândire magică și religie, Artă și valoare*, București, Editura Humanitas, 2014.
19. BOIA, Lucian, *Occidentul: o interpretare istorică*, traducere din franceză de Emanoil Marcu, București, Editura Humanitas, 2013.
20. BRAGA, Corin, *10 Studii de Arhetipologie*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999.
21. BRAGA, Corin, *Archétypologie postmoderne. De Œdipe à Umberto Eco*, Paris, Éditions Champion, 2019.
22. BRAGA, Corin, *Du paradis perdu à l'antiutopie aux XVIe-XVIIIe siècles*, Paris, Éditions Classiques Garnier, 2010.
23. BROTON, Jerry, *El bazar del Renacimiento: sobre la influencia de Oriente en la cultura occidental*, traducción de Carme Castells, Barcelona, Ediciones Paidós Ibérica, S.A., 2003.
24. BRV = BIANU, Ioan, HODOȘ, Nerva, SIMONESCU, Dan, *Bibliografia românească veche (1508-1830)*, tomuri I-IV, București, Edițiunea Academiei Române, 1903-1944.
25. CĂLINESCU, G., *Istoria literaturii române. Compendiu*, București, Editura pentru Literatură, 1963.
26. CANAVAGGIO, Jean (dir.), *Histoire de la littérature espagnole, tomes 1-2*, Paris, Éditions Fayard, 1993-1994.
27. CÂNDEA, Virgil, *Rațiunea dominantă: contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979.

28. CANO AGUILAR, Rafael, *El español a través de los tiempos*, Madrid, Editorial Arco/Libros-La Muralla, S.L., 2015.
29. CANO AGUILAR, Rafael, *Historia de la lengua española*, Barcelona, Editorial Ariel, 2005.
30. CANTEMIR, Dimitrie, *Descriptio Moldaviae*, București, Editura Academiei Române, 1973.
31. CARTOJAN, Nicolae, „«Ceasornicul Domnilor» de N. Costin și originalul spaniol al lui Guevara”, în *Revista Istorică Română*, vol. III, fasc. II-III, 1933, p. 159-171.
32. CARTOJAN, Nicolae, „Ceasornicul domnilor de N. Costin și originalul spaniol al lui Guevara”, extras din *Revista Istorică Română*, vol. III, și din *Cercetări Literare*, vol. IV, M.O. Imprimeria Națională București, 1941.
33. CARTOJAN, Nicolae, *Istoria literaturii române vechi*, prefață de Dan Horia Mazilu, bibliografii finale de Dan Simonescu, ediție îngrijită de Rodica Rotaru și Andrei Rusu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996.
34. CASTELLAN, Georges, *Histoire de la Roumanie*, Paris, Presses Universitaires de France, 1984.
35. CASTILLEJO, David, *El otro Siglo de Oro*, Madrid, Editorial Fundación Olivar de Castillejo, 2007.
36. CASTRO, Américo, „Antonio de Guevara. Un hombre y un estilo del siglo XVI”, în *Boletín del Instituto Caro y Cuervo*, tomo I, núm. I, 1945, p. 3-24.
37. CHIRCU, Adrian, „Diminutive latinești «cum valachica interpretatione», în dicționarul lui Teodor Corbea”, în *Caietele Sextil Pușcariu*, I, *Secțiunea Lingvistică și filologie*, Cluj-Napoca, Actele Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”, Ediția I, 12-13 septembrie 2013, p. 37-51.
38. CHIRCU, Adrian, „Old Iberic toponymy in Romanian translation. Apropos of Teodor Corbea's dictionary, *Dictiones latiae cum valachica interpretatione*”, în Iulian Boldea (coord.), *Communication, Context, Interdisciplinarity*, vol. III (*Language and Discourse*), Târgu-Mureș, „Petru Maior” University Press, 2014, p. 109-116.
39. CHIRCU, Adrian, „Substantivele latinești în *-tūra* și echivalarea lor în limba română veche. Observații asupra *Dictiones latiae cum valachica interpretatione*”, în *Dacoromania*, serie nouă, 26 (XXVI), nr. 2, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, 2021, p. 135-147.
40. CHIRCU, Adrian, „Toponymia urbana medievalia europea. Observation on the translation of European town names in Teodor Corbea's Dictionary, *Dictiones latinae*

cum valachica interpretatione”, în Iulian Boldea (coord.), *Studies on literature, discourse and multicultural dialogue. Section Language and discourse*, Târgu-Mureș, Editura Arhipelag XXI, 2013, p. 27-38.

41. CHIRCU, Adrian, *De negativa præfixatione in Dictiones latinæ cum valachica interpretatione. Observații asupra tălmăcirii de către Teodor Corbea a derivatelor negative latinești în vorbe românești*, în Coman Lupu (ed.), *Studii romanice. Omagiu profesorilor Florica Dimitrescu și Alexandru Niculescu, la 90 de ani*, vol. I, București, Editura Universității din București, 2018, p. 235-259.
42. CHIRILĂ, Adina, *Limba scrierilor lui Antim Ivireanul. Partea I: Fonetica. Morfologia*, prefață de Gh. Chivu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013.
43. CHIVU, Gh., *Limba română de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea (variante stilistice)*, București, Academia Română & Editura Univers Enciclopedic, 2000.
44. CHIVU, Gh., *Limbă și cultură. Studii de istorie a limbii române literare*, București, Editura Academiei Române, 2019.
45. CIOBA, Mianda, *Ficciones de la identidad a finales del medievo hispánico*, București, Editura Universității din București, 2013.
46. CIOBA, Mianda, *Introducción a la edición crítica del manuscrito castellano medieval*, București, Editura Universității din București, 2013.
47. CIOBANU, Veniamin, *Țările Române și Polonia. Secolele XIV-XVI*, București, Editura Academiei Române, 1985.
48. CIORAN, E.M., *Histoire et utopie*, Paris, Éditions Gallimard, 1960.
49. CIORANESCU, Alexandre, *L'avenir du passé: utopie et littérature*, Paris, Éditions Gallimard, 1972.
50. CONSTANTIN, Marinușa, *Creativitatea lexicală în limba română veche*, prefață de Petre Gheorghe Bârlea, București, Colecția Aula Magna, Editura Muzeul Literaturii Române, 2017.
51. CONSTANTINESCU, Miron, DAICOVICIU, Constantin, PASCU, Ștefan, *Histoire de la Roumanie. Des origines à nos jours*, Roanne, Éditions Horvath, 1970.
52. CORBEA-HOIȘIE, Andrei, DIMA, Eugenia (ed.), *Începutul modernizării culturii române și racordarea la Occident prin traduceri*, cuvânt înainte de Andrei Corbea-Hoișie, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016.
53. COSTES, René, „Antonio de Guevara. Sa vie”, în *Bibliothèque de l'École des Hautes Études Hispaniques*, Fascicule X-1, 1925, p. 1-72.

54. COSTES, René, „Antonio de Guevara. Son œuvre”, în *Bibliothèque de l'École des Hautes Études Hispaniques*, Fascicule X-2, 1926, p. 1-227.
55. COSTIN, Miron, *Opere alese: Letopisețul Țării Moldovei, De neamul moldovenilor, Viața lumii*, texte stabilite, studiu introductiv, note și glosar de Liviu Onu, București, Editura Științifică, 1967.
56. COSTIN, Nicolae, *Letopisețul Țării Moldovei dela zidirea lumii până la 1601*, ediție cu o introducere de Ioan Șt. Petre, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1942.
57. COSTIN, Nicolae, *Letopisețul Țării Moldovei dela zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1711*, ediție cu studiu introductiv, note, comentarii, indice și glosar de Const. A. Stoide și I. Lăzărescu, cu prefață de G. Ivănescu, Iași, Editura Junimea, 1976.
58. COSTIN, Nicolae, *Scrieri*, vol. I-II, ediție îngrijită de Svetlana Korolevschi, Chișinău, Editura Hyperion, 1990.
59. COTEANU, Ion, *Româna literară și problemele ei principale*, București, Editura Științifică, 1961.
60. COTEANU, Ion, SALA, Marius, *Etimologia și limba română; principii – probleme*, București, Editura Academiei Române, 1987.
61. COTEANU, Ion, *Structura și evoluția limbii române (de la origini până la 1860)*, București, Editura Academiei Române, 1981.
62. CURTIUS, Ernst Robert, *La littérature européenne et le Moyen Age latin*, traduit de l'allemand par Jean Bréjoux, Paris, Presses Universitaires de France, 1956.
63. DE GUEVARA, Antonio, *Menosprecio de corte y alabanza de aldea*, 4ª edición, edición, prólogo y notas de Matías Martínez Burgos, Madrid, Editorial Espasa-Calpe, 1975.
64. DE RIQUER, Martin, *Prosa escogida de Antonio de Guevara: predicador y cronista de Carlos I*, prólogo y selección de Martín de Riquer, 1ª edición, Barcelona, Editorial Luis Miracle, 1943.
65. DEFOURNEAUX, Marcelin, *L'Espagne au Siècle d'or*, Paris, Éditions Hachette, 1996.
66. DELUMEAU, Jean, *Frica în occident (secolele XIV-XVIII). O cetate asediată*, vol. I-II, traducere, postfață și note de Modest Morariu, București, Editura Meridiane, 1986.
67. DENSUSIANU, Ovid, *Histoire de la langue roumaine*, București, Institutul de Filologie și Folclor, 1929.

68. DENSUSIANU, Ovid, *Opere*, vol. III. *Limba română în secolul al XVII-lea. Evoluția estetică a limbii române*, ediție critică și comentarii de Valeriu Rusu, București, Editura Minerva, 1977.
69. DI GIROLAMO, Costanzo, *Teoría crítica de la literatura*, traducción castellana de Alejandro Pérez, Barcelona, Editorial Crítica, S.L., 2001.
70. DICKENS, A. G., *The Age of Humanism and Reformation: Europe in the fourteenth, fifteenth and sixteenth centuries*, London, Prentice-Hall International, Inc., 1977.
71. DIMA, Eugenia, DIMA, Gabriela E., *Traducătorii români și traducerile laice din secolul al XVIII-lea*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016.
72. DIMITRESCU, Florica (coord.), *Istoria limbii române*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978.
73. DIMITRESCU, Florica, *Din lexicul limbii române vechi*, București, Editura Universității din București, 2014.
74. DIMITRIU, Rodica, *The cultural turn in translation studies*, Iași, Institutul European, 2006.
75. DIN, Andrei Iulian, „El «olvidado» Antonio de Guevara y su *Relox de príncipes*. Revaluación de su importancia dentro de la historia de la literatura”, în FEKETE, Monica, MORARU, Sanda-Valeria, BUGIAC Andreea-Flavia (coord.), *Romania Contexta: Autorité/auctorialité en discours. Autorità/autorialità nel discorso. Autoridad/autorialidad en el discurso. Autoridade/autoría no discurso*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Academia Română & Centrul de Studii Transilvane, 2018, p. 221-227.
76. DIN, Andrei Iulian, „Episodul *Țăranului de la Dunăre* din *Ceasornicul domnilor* și traducerea sa de Nicolae Costin”, în Bianca Bican, Ioana Bican, Ștefan Oltean (coord.), *Falii, rupturi, discontinuități*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2019, p. 87-92.
77. DIN, Andrei Iulian, „La caída en el olvido de Nicolae Costin, traductor del *Relox de príncipes*”, în FEKETE, Monica, LAZĂR Andrei, MORARU, Sanda-Valeria (coord.), *Romania Contexta II: Sparizioni, cancellazioni, dimenticanze nelle letterature romanze. Disparitions, effacements, oublis dans les littératures romanes. Desaparición, obliteración, olvido en las literaturas romances. Desaparecimientos, apagamentos, esquecimientos nas literaturas românicas*, vol. I, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2021, p. 513-524.

78. DJUVARA, Neagu, *Civilizații și tipare istorice: un studiu comparat al civilizațiilor*, ediția a III-a revăzută și adăugită, traducere din franceză de Șerban Borché, București, Editura Humanitas, 2008.
79. DRIȘCU, Andreea (ed.), *Gramatica românească a lui Radu Tempea (1797)*, ediție critică și studiu lingvistico-filologic, cuvânt înainte de Eugen Munteanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016.
80. ECO, Umberto, *Dire presque la même chose: expériences de traduction*, traduit de l'italien par Myriem Bouzaher, Paris, Éditions Bernard Grasset, 2006.
81. ELRV = SIMION, Eugen (coord.), *Enciclopedia literaturii române vechi*, București, Editura Muzeul Național al Literaturii Române – Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, 2018.
82. ELVIRA, Javier, *Lingüística histórica y cambio gramatical*, Madrid, Editorial Síntesis, 2015.
83. FCLR = POPESCU-MARIN, Magdalena, *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea — al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române, 2007.
84. FERNÁNDEZ GALLARDO, Luis, *El humanismo renacentista. De Petrarca a Erasmo*, Madrid, Editorial Arco Libros, S.L., 2000.
85. FOUCAULT, Michel, *L'archéologie du savoir*, Paris, Éditions Gallimard, 1969.
86. FOUCAULT, Michel, *Le gouvernement de soi et des autres: cours au Collège de France (1982-1983)*, édition établie sous la direction de François Ewald et Alessandro Fontana, par Frédéric Gros, Éditions Seuil/Gallimard, 2008.
87. FOUCAULT, Michel, *Lest mots et les choses: une archéologie des sciences humaines*, Paris, Éditions Gallimard, 1966.
88. FRADEJAS RUEDA, José Manuel, *Las lenguas románicas*, 2º edición, Madrid, Editorial Arco/Libros-La Muralla, S.L., 2016.
89. FRÂNCU, Constantin, *Gramatica limbii române vechi: (1521-1780)*, indice general de Alexandrina Ioniță, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2009.
90. GAFTON, Alexandru, *De la traducere la norma literară: contribuția traducerii textului biblic la constituirea vechii norme literare*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2012.
91. GARCÍA LÓPEZ, José, *Historia de la literatura española*, Barcelona, Ediciones Vicens-Vives, S.A., 1987.
92. GARIN, Eugenio, *L'umanesimo italiano. Filosofia e vita civile nel Rinascimento*, Bari, Editori Laterza, 1970.

93. GASTER, M., *Literatura populară română*, București, Ig. Haimann, Librar-Editor, 1883.
94. GASTER, Moses, *Literatura populară română*, ediție, prefață și note de Mircea Anghelescu, București, Editura Minerva, 1983.
95. GHEORGHIU, N. A., „L’ancienne littérature religieuse roumaine (XVe-XVIIIe siècles)”, în *Études byzantines*, tome II, 1944, p. 226-247.
96. GHERMAN, A.M., *Un umanist român: Teodor Corbea*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2010.
97. GHEȚIE, Ion, CHIVU, Gheorghe (coord.), *Contribuții la istoria limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688-1780)*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000.
98. GHEȚIE, Ion, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.
99. GHEȚIE, Ion, MAREȘ Al., *Originile scrisului în limba română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.
100. GIBBS, J., „The Birthplace and Family of Fran Antonio de Guevara”, în *The Modern Language Review*, vol. 46, nr. 2, 1951, p. 253-255.
101. GILMORE, Myron P., *Le monde de l’humanisme: 1453-1517*, préface de Augustin Renaudet, traduction de Anne-Marie Cabrini, Paris, Éditions Payot, 1955.
102. GIURESCU, Constantin C., *Istoria românilor*, vol. III. Partea a doua: *Dela moartea lui Mihai Viteazul până la sfârșitul epocii fanariote (1601-1821)*, București, Editura Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1946.
103. GIURESCU, Constantin, *Contribuții la studiul cronicelor moldovene (Nicolae Costin, Tudosie Dubău, Vasile Dămian)*, extras din Analele Academiei Române, seria II, tomul XXX, Memoriile Secțiunii Istorice, 1907, p. 273-309.
104. GÓMEZ TABANERA, José Manuel, „La plática del villano del Danubio de Fray Antonio de Guevara o las fuentes hispanas del mito del buen salvaje”, în *Revista Internacional de Sociología*, XXIV, 1966, p. 297-316.
105. GONZÁLEZ GARCÍA, Moisés, POPA-LISEANU, Doina, VERGARA CIORDIA, Javier (eds.), *La idea de Europa en el siglo XVI*, 1ª edición, Madrid, Editorial Universidad Nacional de Educación a Distancia, 1999.
106. GRAUR, Al., *Cuvinte înrudite*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.
107. GRIGORAȘ, N., „Știri noi despre viața și familia lui Miron Costin”, în *Studii și cercetări științifice: Istorie*, anul VII (1956), p. 175-192.

108. GUȚU-ROMALO, Valeria, *Aspecte ale evoluției limbii române*, București, Editura Humanitas Educațional, 2005.
109. HATTINGOIS-FORNER, Anne-Marie, HATTINGOIS-FORNER, François, *L'Espagne des Rois Catholiques à Philippe II (1492-1598)*, 2e tirage, Paris, Armand Colin Éditeur, 2003.
110. HEGEL, G.W.F., *Fenomenologia spiritului*, traducere de Virgil Bogdan, București, Editura IRI, 2000.
111. HERMANN, Christian (coord.), *Le premier âge de l'État en Espagne (1450-1700)*, Paris, CNRS Éditions, 2001.
112. ILRL = ROSETTI, Al., CAZACU, B., ONU, Liviu, *Istoria limbii române literare; de la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, vol. I, ediția a doua, revăzută și adăugită, București, Editura Minerva, 1971.
113. ILRLV = GHEȚIE, Ion (coord.), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, București, Editura Academiei Române, 1997.
114. IORGA, N., *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, vol. I-II, ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1969.
115. IORGA, N., *Istoria literaturii românești; introducere sintetică*, ediția a II-a, revăzută și îmbunătățită, postfață, note și bibliografie de Mihai Ungheanu, București, Editura Minerva, 1988.
116. IRV = CÂNDEA, Virgil (coord.), *Istoria românilor*, vol. V. *O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716)*, București, Editura Enciclopedică, 2003.
117. IRVI = CERNOVODEANU, Paul, EDROIU, Nicolae (coord.), *Istoria românilor*, vol. VI. *Românii între Europa clasică și Europa Luminilor (1711-1821)*, București, Editura Enciclopedică, 2002.
118. ISTRATE, Gavril, *Originea limbii române literare*, Iași, Editura Junimea, 1981.
119. IVĂNESCU, G., *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea, 1980.
120. IVĂNESCU, G., *Studii de istoria limbii române literare*, ediție îngrijită și postfață de Al. Andriescu, Iași, Junimea, 1989.
121. IVAȘCU, George, *Istoria literaturii române*, București, Editura Științifică, 1969.
122. JEANRENAUD, Magda, *Universaliiile traducerii. Studii de traductologie*, cuvânt înainte de Gelu Ionescu, Iași, Editura Polirom, 2006.
123. JONES, Joseph R., *Antonio de Guevara*, Boston, Twayne Publishers, 1975.

124. JONES, R. O., *Historia de la literatura española. Siglo de Oro: prosa y poesía (siglos XVI y XVII)*, tomo 2, edición revisada por Pedro M. Cátedra, traducción de Eduardo Vázquez, Barcelona, Editorial Ariel, S.A., 2000.
125. KAMEN, Henry, *The Spanish Inquisition*, New York, The New American Library Publishing, 1965.
126. KARL, Louis, „Note sur la fortune des oeuvres d’Antonio de Guevara à l’étranger”, în *Bulletin Hispanique*, tome XXXV, nr. 1, 1933, p. 32-50.
127. LA FONTAINE, *Oeuvres complètes: Fables, contes et nouvelles*, tome I, édition établie, présentée et annotée par Jean-Pierre Collinet, Paris, Éditions Gallimard, 1991.
128. LAPESA MALGAR, Rafael, *Historia de la lengua española*, Madrid, Editorial Gredos, 1986.
129. LĂZĂRESCU, Ion, *Istoria literaturii române*, vol. I. *Literatura istorică în prima jumătate a secolului al XVIII-lea în Moldova și Transilvania*, București, Editura Academiei Române, 1970.
130. LÁZARO CARRETER, Fernando, *Estudios de lingüística*, Barcelona, Editorial Crítica, 2000.
131. LICEA, Ioan, *Contribuții vechi românești la cultura altor popoare: cercetări literare*, Galați, Tipografia George Jorică, 1934.
132. LIDA DE MALKIEL, María Rosa, „Fray Antonio de Guevara. Edad Media y Siglo de Oro español”, în *Revista de Filología Hispánica*, nr. 1, año VII, 1945, p. 346-388.
133. LLOVET, Jordi, CANER, Robert, CATELLI, Nora, MARTÍ MONTERDE, Antoni, VIÑAS PIQUER, David, *Teoría literaria y literatura comparada*, Barcelona, Editorial Ariel, 2015.
134. LÓPEZ CUÉTARA, José Miguel, „Fray Antonio de Guevara: literatura vs. filosofía”, în *Verdad y vida*, año LXII, nr. 240-241, 2004, p. 583-614.
135. MARCUS AURELIUS, *Gânduri către sine însuși*, ediție bilingvă, traducere din greaca veche, studiu introductiv, note și indici de Cristian Bejan, București, Editura Humanitas, 2018.
136. MARICHAL, Juan, „Sobre la originalidad renacentista en el estilo de Guevara”, în *Nueva Revista de Filología Hispánica*, núm. 2, año IX, 1955, p. 113-128.
137. MÁRQUEZ VILLANUEVA, Francisco, *Espiritualidad y literatura en el Siglo XVI*, Madrid, Editorial Alfaguara, 1968.
138. MÁRQUEZ VILLANUEVA, Francisco, *Fuentes literarias cervantinas*, Madrid, Editorial Gredos, S.A., 1973.

139. MĂRTINAȘ, I., *Mitropolitul Petru Movilă și Catolicismul*, Iași, Editura Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1943.
140. MARTÍNEZ GÓNGORA, Mar, *Discursos sobre la mujer en el humanismo renacentista español: los casos de Antonio de Guevara, Alfonso y Juan Valdés y Luis de León*, York (South Carolina), Spanish Literature Publications Company, 1999.
141. MAZILU, Dan-Horia, *Cronicari moldoveni*, București, Editura Militară, 1987.
142. MENÉNDEZ PELAYO, Marcelino, *Antología de estudios y discursos literarios*, edición de Mario Crespo López, Madrid, Ediciones Cátedra, 2009.
143. MENÉNDEZ PIDAL, Ramón, *Antología de prosistas españoles*, Madrid, „Colección Austral”, Espasa-Calpe, 1964.
144. MENÉNDEZ PIDAL, Ramón, *El idioma español en sus primeros tiempos*, Madrid, Editorial Espasa-Calpe, 1964.
145. MENÉNDEZ PIDAL, Ramón, *Manual de gramática histórica española*, Madrid, Editorial Espasa-Calpe S.A., 1992.
146. MENÉNDEZ Y PELAYO, Marcelino, *Orígenes de la novela*, Madrid, Casa Editorial Bailly/Bailliere, 1915.
147. MORENO CABRERA, Juan Carlos, *Cuestiones clave de la lingüística*, Madrid, Editorial Síntesis, 2013.
148. MOROIANU, Cristian, *Etimologie și lexicologie românească, convergențe sincronice și diacronice*, București, Editura Universității din București, 2015.
149. MOROIANU, Cristian, *Latinitatea „ascunsă” a limbii române*, București, Editura Academiei Române, 2006.
150. MOROIANU, Cristian, *Lexicul moștenit – sursă de îmbogățire internă și mixtă a vocabularului românesc*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013.
151. MOVILĂ, Petru, *Mărturisirea de credință a Bisericii Ortodoxe*, traducere de Alexandru Elian, Chișinău, Editura Știința, 1996.
152. MOVILĂ, Petru, *Mărturisirea ortodoxă a credinței universale și apostolice a Bisericii Orientale*, ediție bilingvă, introducere, text latin, traducere și note de Traian Diaconescu, Iași, Editura Institutul European, 2001.
153. NAUERT, Charles G., *Humanism and the culture of Renaissance Europe*, 1st ed., repr., Cambridge, Cambridge University Press, 1995.

154. NEUMANN, VICTOR, *Tentația lui Homo Europaeus: geneza ideilor moderne în Europa Centrală și de Sud-Est*, București, Editura RAO, 2015.
155. NORD, Christiane, *Translating as a Purposeful Activity. Functionalist Approaches Explained*, Manchester - Kinderhook, St. Jerome Publishing, 1997.
156. OREJUDO, Antonio, *Las epístolas familiares de Antonio de Guevara en el contexto epistolar del Renacimiento español*, Madison, Hispanic Seminary of Medieval Studies, Ltd. Publishing, 1994.
157. ORTEGA Y GASSET, José, *España invertebrada*, prólogo de Federico Trillo Figueroa, Barcelona, Espasa Libros, S.L.U., 2012.
158. OUSTINOFF, Michaël, *La traduction*, 4e édition mise à jour, Paris, Presses Universitaires de France, 2012.
159. PECICAN, Ovidiu, „Istoria Ieroglifică (de D. Cantemir) și Ceasornicul Domnilor (de Antonio de Guevara, în interpretarea lui Nicolae Costin)”, în *Dacia Literară*, nr. 1 (88), anul XXI (serie nouă), ianuarie 2010, p. 67-73.
160. PEDRAZA JIMÉNEZ, Felipe B., RODRÍGUEZ CÁCERES, Milagros, *Las épocas de la literatura española*, Barcelona, Editorial Planeta, 2012.
161. PEDRAZA JIMÉNEZ, Felipe-B., RODRÍGUEZ CÁCERES, Milagros, *Manual de literatura española, II. Renacimiento*, Tafalla, Cénlit Ediciones, S.L., 1980.
162. PENNY, Ralph, *Gramática histórica del español*, Barcelona, Editorial Ariel, 2001.
163. PÉREZ, Joseph, „Une nouvelle lecture d’Antonio de Guevara”, în *Bulletin Hispanique*, t. 82, nr. 1-2, 1980, p. 280-289.
164. PETRE, Ioan Șt., *Nicolae Costin: vieța și opera*, București, Editura „Tiparul Românesc”, 1943.
165. PIRU, Al., *Critici și metode*, București, Editura Cartea Românească, 1989.
166. PIRU, Al., *Istoria literaturii române de la început până azi*, București, Editura Univers, 1981.
167. PIRU, Al., *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977.
168. PORQUERAS MAYO, Alberto, *El Prólogo en el Renacimiento español*, Madrid, Editorial Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1965.
169. RALLO GRUSS, Asunción, *Antonio de Guevara en su contexto renacentista*, Madrid, Cupsa Editorial, 1979.
170. RÂPĂ-BUICLIU, Dan, *Bibliografia românească veche. Additamenta I (1536-1830)*, Galați, Editura Alma Galați, 2000.

171. REDONDO, Augustin, *Antonio de Guevara (1480?-1545) et l'Espagne de son temps: de la carrière officielle aux œuvres politico-morales*, Genève, Librairie Droz, 1976.
172. REY HAZAS, Antonio, *Artes de bien morir: ars moriendi de la Edad Media y del Siglo de Oro: Erasmo de Rotterdam, Miguel de Mañara Alejo Venegas, Jaime Montañés, Juan de Salazar, Juan Bautista Poza, Francisco de Quevedo, Francisco de Ávila, Fray Antonio de Guevara, Alfonso de Valdés*, con reproducción de los grabados de Hans Lützelberger sobre dibujos originales de Hans Holbein, selección, edición y prólogo de Antonio Rey Hazas, Madrid, Editorial Lengua de Trapo, 2003.
173. RICO, Francisco, *Historia y crítica de la Literatura Española. Siglos de Oro: Renacimiento*, Barcelona, Editorial Crítica, S.L., 2004.
174. RICOEUR, Paul, *Despre traducere*, traducere și studiu introductiv de Magda Jeanrenaud, postfață de Domenico Jervolino, Iași, Editura Polirom, 2005.
175. RIVERO, Horacio Chiong, *The rise of pseudo-historical fiction: "Fray Antonio de Guevara's novelizations"*, New York, Peter Lang Publishers, 2004.
176. ROSETTI, Al., *Istoria limbii române*, vol. I-III, ediția a patra, revăzută și adăugită, București, Editura Științifică, 1964.
177. ROSETTI, Al., *Istoria limbii române. Noțiuni generale*, București, Editura Ziarului „Universul”, S.A., 1942.
178. SPITZER, Leo, „Sobre las ideas de Américo Castro a propósito de *El Villano del Danubio* de Antonio de Guevara”, în *Boletín del Instituto Caro y Cuervo* (Bogotá), año VI, nr. 1, (enero-abril), 1950, p. 1-14.
179. STAN, Camelia, *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, București, Editura Universității din București, 2013.
180. TROPÉ, Hélène (ed.), *S'opposer dans l'Espagne des XVIe et XVIIe siècles. Perspectives historiques et représentations culturelles*, Paris, Presses Sorbonne Nouvelle, 2014.
181. TUÑÓN DE LARA, Manuel (dir.), *Historia de España*, t. V. *La frustración de un imperio (1476-1714)*, Barcelona, Editorial Labor, S.A., 1993.
182. URUSU, N. A., „Nicolae Costin, traducător al Geografiei Universale a lui Giovanni Botero”, în *Revista de istorie și teorie literară*, anul XXXIX, nr. 3-4, 1991, p. 365-379.
183. URUSU, N. A., URUSU, Despina, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare*, vol. I-III, Iași, Editura Cronica, 2004-2011.
184. VALBUENA PRAT, Ángel, *Historia de la literatura española*, vol. I, Barcelona, Gustavo Gili - Editor, 1937.

185. VAN HOOFF, Henri, *Histoire de la traduction en Occident: France, Grande-Bretagne, Allemagne, Russie, Pays-Bas*, Paris – Louvain-la-Neuve, Éditions Duculot, 1991.
186. VELEA, Stan, *Istoria literaturii polone*, vol. I-II, București, Editura Univers, 1986.
187. VILAR, Pierre, *Historia de España*, traducción de Manuel Tuñón de Lara y Jesús Suso Soria, Barcelona, Editorial Crítica, 1990.
188. VINTILĂ, Horia, *Jurnalul unui țăran de la Dunăre*, traducere de Doina Jela, București, Editura Vremea, 2016.
189. VLĂDUȚESCU, Gheorghe, „Antonio de Guevara: Ceasornicul principilor”, în *Revista de Teorie Socială*, tomul V, nr. 3, 2001, p. 62-64.
190. VOSTERS, Simon A., *Antonio de Guevara y Europa*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 2009.
191. WILLS JR., John E., *The World from 1450 to 1700*, New York, Oxford University Press, 2009.
192. ZAMFIRESCU, Dan, *Contribuții la istoria literaturii române vechi*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.
193. ZANTA, Léontine, *La renaissance du stoïcisme au XVIe siècle*, Paris, Librairie Ancienne Honoré Champion – Édouard Champion, 1914.
194. ZGRAON, Florentina, „O samă de cuvinte sau între Nicolae Costin și Ion Neculce”, în *Limba Română*, an XXXVIII, nr. 6, 1989, p. 523-530.

3. DICȚIONARE

195. BDEC = COROMINES, Joan, *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*, prólogo de José Antonio Pascual, Madrid, Editorial Gredos, S.A., 2008.
196. DEL-E/E-L = ECHAURI MARTÍNEZ, Eustaquio, *Diccionario esencial latino-español, español-latino*, Barcelona, Vox – Biblograf, S.A., 1998.
197. DELR = CIORĂNESCU, Alexandru, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum, 2007.
198. DÎLR = CHIVU, Gheorghe, BUZĂ, Emanuela, ROMAN MORARU, Alexandra, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche: 1421-1760*, București, Editura Științifică, 1992.

199. DL-R = GUȚU, G., *Dicționar latin-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
200. DLRa = *Dicționarul limbii române*. Ediție anastatică după *Dicționarul limbii române* (DA) și *Dicționarul limbii române* (DLR), tomurile I-XIX, București, Editura Academiei Române, 2010.
201. DLRLV = COSTINESCU, Mariana, GEORGESCU, Magdalena, ZGRAON, Florentina, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640-1780): termeni regionali*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.
202. DUE = MOLINER, María, *Diccionario de uso del español. Edición abreviada*, vol. I-III (*a-d, e-o, p-z*), Madrid, Editorial Gredos, S. A. U., 2008.
203. MDA = *Mic dicționar academic* (MDA), vol. I-II (*A-Me, Mi-Z*), cuvânt înainte de Eugen Simion, pref. de Marius Sala, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2010.

4. RESURSE WEB

1. BLANCO, Emilio, „La construcción de una identidad literaria en la corte de Carlos V: el caso de Fray Antonio de Guevara”, în *e-Spania. Revue interdisciplinaire d'études hispaniques médiévales et modernes*, 13 juin 2012, accesibil la <<http://journals.openedition.org/e-spania/21163>>, consultat în 17.03.2019.
2. DE LA FUENTE, Manuel, *Estudio crítico: Antonio de Guevara*, Biblioteca Virtual I. L. de Polígrafos, Madrid, Fundación Larramendi, 2013, p. 1-65, accesibil la adresa <https://www.larramendi.es/es/catalogo_imagenes/grupo.do?path=1021458>, consultat în 14.06.2023.
3. *Dexonline* (Dicționare ale limbii române), accesibil la adresa <<https://dexonline.ro>>, consultat în 19.04.2023.
4. *Diccionario de la lengua española* (Real Academia Española), accesibil la adresa <<https://dle.rae.es>>, consultat în 07.10.2022.
5. *Filosofía en español* (Bibliografía de Fray Antonio de Guevara), accesibil la adresa <<https://www.filosofia.org/cla/gue/1999blan.htm>>, consultat în 23.06.2019.

